

Иван Саръилиев и началото на прагматизма и семиотиката в България

Андрей Ташев

След десетилетия на пълна забрава, наложена от комунистическия режим, преди няколко години философията на проф. Иван Саръилиев (1887–1969) бе преоткрита за нов живот. Моментът на първоначално интелектуално стъписване пред мащабите и качеството на създаденото от Иван Саръилиев премина. Настъпи фазата, в която философията му трябва да бъде анализирана и да се определи точното място на този оригинален мислител в българската хуманитаристика.

Идеите на Иван Саръилиев нямат аналог в културата ни. Съвременната им критическа рецепция се изчерпва с няколко общи статии, публикувани през последното десетилетие. На практика сме изправени пред едно напълно неизследвано поле. Но анализът не може да тръгне от нищото. Необходима е изходна точка, хипотеза, основаваща се на сигурни данни. Тя може да бъде формулирана чрез представяне на фактите от живота на философа и внимателно проследяване на тенденциите, които се оформят.

Когато сглобим разпръснатите парченца от биографията на проф. Иван Саръилиев, пред нас се разкрива човек с богата култура и блестящо образование, изцяло отдаден на науката. Виждаме един живот на интелектуалец от европейски мащаб.

Високата култура, възпитание и ценности на Иван Саръилиев се коренят още в семейството му и в средата, в която е израснал. Старата аристократична атмосфера се усеща дори и днес в дома, където е живял. Баща му, Вельо Саръилиев е родом от Копривщица. Завършил е право в Санкт Петербург и известно време е бил дори заместник-кмет на София. Майка му Рада е от виден карловски род.

Иван Саръилиев е роден през 1887 г. в София. Той е второто от седемте деца в семейството. Всички получават много добро образование и реализация. Иван Саръилиев завършва класическия отдел на Първа мъжка гимназия през 1905 г. Същата година се явява на конкурс за стипендия за обучение в Сорбоната, предоставяна от „Фонд Кермекчиев – народно образование“ към Министерството на народното просвещение. Представя се отлично на трите изпита – по български, френски и латински език – и спечелва стипендията. Един от конкурентите на Саръилиев е най-добрият му приятел – Петър Шулев, който само няколко месеца по-късно се самоубива.

От есента на 1905 г. Иван Саръилиев е студент по романска филология в Сорбоната. Стипендията не се отпуска безвъзмездно. Условията

научаваме от писмото му до Министерството от 5 ноември 1905 г.: „... задължавам се, след като свърша науките си, да служа по разпореждане на правителството на държавна служба, каквато то намери за добре и в който град и да е, толкова години, колкото съм бил стипендиант. В противен случай се задължавам да повърна иждивената за мене сума.“¹

Край Сена

В Париж Иван Саръ依лиев наема стая в пансион. Родителите му нямат възможност да му помагат финансово, защото трябва да се грижат за петимата му по-малки братя и сестри, така че той разчита единствено на стипендията си. Тя е достатъчна, за да покрие основните му разходи, но не и да му позволи охолен живот във френската столица. За организиран човек, какъвто е Иван Саръ依лиев, не е трудно да разпределя разходите си така, че да не остава без пари.

Той е от този тип хора, които обичат самотните часове, прекарани в четене и размисъл. Вероятно затова определя себе си като пасивна и неенергична личност. Но контактите, които установява навсякъде по света, говорят по-скоро обратното. В Париж той поддържа връзка с много от българите и непрестанно създава нови познанства с чужденци. Въпреки това той пише: „...никога не съм вярвал в приятелството, никога не съм намирал приятели, нито съм имал; наричам приятел (подч. от И. С.) човек, когото познавам от дълго време и който не ми е враг.“² Една случка, подробно описана в дневника му, може да обясни част от причините за тези думи. Веднъж стипендията на Саръ依лиев закъснява и той остава само с два франка в джоба си. Принуден е да търси заем от познати. Това е един от най-трудните моменти в живота му. От една страна е трябвало да се справи с измъчващия го глад, а от друга – да преодолее унижението, което всеки горд и чувствителен човек изпитва, когато иска пари назаем. Обръща се за помощ към най-близкия си сънародник, но в отговор получава студен отказ. „Останах като гръмнат, пише Саръ依лиев; стана ми топло и студено едновременно; бузите ми трябва да са почервенели; устните ми – да са пресъхнали; не зная как не припаднах. Очаквах всичко, но не и този отговор. Главата ми бучеше, гореше.“³ Скоро успява да заеме пари от други познати и да реши проблема си, но случката оставя силен отпечатък в съзнанието му. Подобни разочарования го отдалечават от хората, но в същото време го приближават до решението да се отдаде изцяло на философията, което Саръ依лиев ще вземе няколко месеца по-късно.

Когато пристига в Париж, той започва да си води дневник – занимание, което продължава през целия му живот. Резултатът е над двадесет тетрадки със записки. Това са безценни свидетелства за личността на

¹ Саръ依лиев, Ив. Личен дневник. Тетрадка 1. В Интернет: <http://www.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/CDAF/Prevod.sakraten.No1.pdf>, с. 4.

² Пак там, с. 48.

³ Пак там.

Иван Саръилиев и за времето, в което живее. В тях той прави кратък словесен портрет на по-известните хора, с които се е срещал – учени, политици, интелектуалци. Дистанцията между него и останалите, за която стана дума по-горе, е сигурен белег за безпристрастност при оценките и придава още по-голяма стойност на бележките му. На много места дневникът му преминава във философски размисъл. Така може да бъде проследен процесът на зараждане на идеите, които по-късно Саръилиев разработва в книгите си. Но най-ценното в тези дневници е, че въвеждат в духовния свят на своя автор и разкриват живия ритъм на мислите и чувствата, които са го вълнували.⁴

Саръилиев е писал всеки от дневниците си на езика на страната, в която се е намирал, с цел да овладее по-добре съответния чужд език, а оттам и култура. Резултатът от тази всеотдайност е налице – още в ранна възраст той е владеел свободно седем езика. В архива му са запазени записки на лекции, слушани във Франция, Англия, Германия, водени на съответния език и без нито една грешка. Написани са с прекрасен калиграфски почерк и могат да се разчетат и днес, един век след като са писани.

Обет

В Сорбоната Саръилиев започва като студент по романска филология. Точно след една година обаче той записва в дневника си следните думи, които бележат неговата преориентация: „Най-сетне напълно съм се решил; напълно; кариерата, която съм си избрал, е тази на човек, отдаден на философията...“⁵ Този преход към философията идва на пръв поглед неочаквано. Няма никакви външни признаци, които да го предвещават. Саръилиев вече е преминал една година от обучението си по романска филология. Слушал е курсовете по немска, френска, латинска и гръцка литература, усилено е учил граматиката на няколко езика. Доволен е от преподавателите си. По всичко изглежда, че след няколко години той ще се завърне в родината си като дипломиран филолог.

Когато пише цитираната бележка, той е едва на 19 години. На тази възраст всеки е склонен да дава подобни категорични обещания за бъдещето си. Обещания, които най-често се оказват прибързани и неразумни и затова скоро биват забравяни. Удивителното при Иван Саръилиев е, че той спазва младежкия си обет докрай. През целия си живот остава напълно отдаден на философията. Не се занимава с нищо друго, дори не създава семейство. Трудно е да се повярва, но е факт, че на 19-годишна възраст той е достигнал до степен на самопознание, до която много хора не стигат цял живот: разбрал е какво е призиванието му и е имал силата и волята да го следва докрай.

⁴ До момента от тях са публикувани първите четири тетрадки и късният философски дневник „Meditationes“ (вж. библиографията). Центърът за документи и архивни фондове на Нов български университет, където се съхранява архивът на проф. Иван Саръилиев, продължава обработката им и скоро ще видят бял свят и следващите тетрадки.

⁵ Пак там, с. 28.

Между Сорбоната и „Одеон“

В Сорбоната Саръ依依ев има щастието да слуша лекциите на прочутия професор Анри Бергсон. Общуванието между тях оказва силно въздействие върху българския мислител. До края на живота си той запазва уважението си към големия френски учен и признава влиянието, което идеите на Бергсон са оказали върху неговата философия. В архива на Иван Саръ依依ев е запазена изключително ценна кореспонденция между двамата.

Заедно с лекциите, които посещава, Саръ依依ев чете усилено по предварително изготвена от самия него програма. Първоначално тя включва хуманитарните дисциплини, но след това той прибавя и всички клонове на математическите, физическите и естествените науки. Според него, „за да може да се занимава с философия, човек трябва да притежава цялото човешко познание.“⁶ Общият брой на дисциплините, които планира да изучи, надхвърля двадесет. „Съоръжен с тези знания ... бих могъл да скицирам ‘моята философска система’ (подч. от И. С.).“⁷ Усилията, които полага за това, са огромни и се отразяват негативно на здравето му. Той често боледува не само заради крехката си физика, но и от умствена преумора. Последните три месеца в Париж той страда от заболяване, „причинено от преусилен умствен труд“⁸. Лекарите му препоръчват поне шест месеца пълна почивка, за да се възстанови. Изтощителните часове четене и размисъл обаче не са били напразни. Най-доброто доказателство за това са трудовете на Саръ依依ев. Още от пръв поглед става ясно, че те са писани от учен със сериозна подготовка, познаващ отлично и хуманитарните, и природните дисциплини.

Младият Саръ依依ев се възползва максимално от престоя си в културната столица на света. Освен научната си подготовка, той посещава голям брой концерти, театрални, балетни и оперни постановки, кинопрожекции, музеи. Това е продиктувано от желанието му да развие в себе си усет към красивото в изкуството. Дневниците му са изпълнени с анализи на различни произведения на изкуството и въздействието им върху него. Търпеливата и целенасочена работа на Иван Саръ依依ев върху самия себе си и тук води до желания резултат: „Постепенно започвам да установявам вкуса си спрямо произведенията на изкуството... Култът към красотата се формира в мен с все по-голяма сила.“⁹

През 1909 г. Иван Саръ依依ев се дипломира в Сорбоната. Желанието му е да продължи обучението си, затова пише следното писмо до министъра на народната просвета: „Благосклонността, която почитаемото Ви министерство е показвало толкова пъти към мен, ми дава смелост да

⁶ Саръ依依ев, Ив. Личен дневник. Тетрадка 3. В Интернет: <http://www.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/CDAF/Sarailieff.2.3.4.pdf>, с. 3.

⁷ Пак там, с. 5.

⁸ Пак там, с. 6.

⁹ Саръ依依ев, Ив. Личен дневник. Тетрадка 1. В Интернет: <http://www.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/CDAF/Prevod.sakraten.No1.pdf>, с. 59.

се обърна към Вас, господин Министре, с молба да ми се продължи стипендията до месец юли, идущата (1910) година.“¹⁰ Молбата му е изпълнена и той заминава за една година в Оксфорд, за да усъвършенства английския си език и да продължи подготовката си. Там установява личен контакт с много философи, сред които Томас Карлайл и Фердинанд К. С. Шилер, един от най-известните представители на прагматизма. Саръилиев запазва близки отношения с Шилер до края на живота му. Това личи от кореспонденцията между двамата, включваща около 30 писма. В едно от тях Саръилиев дори кани английския си колега в София, за да изнесе няколко лекции върху прагматизма. Но Шилер отклонява поканата, защото смята, че „светът все още не предразполага към пътувания“.¹¹

В Оксфорд Саръилиев се запознава и с William Pepperel Montague – един от малкото студенти на американския философ Чарлс С. Пърс, създател на прагматизма и семиотиката.

След едногодишния си престой в Оксфорд Саръилиев се връща в България, където преподава логика и етика в софийска гимназия.

Между 1916 и 1918 г. е аташе по печата първо в Германия, после в Швейцария. Там той продължава философската си подготовка, като посещава университетите в Берлин и Берн. Така след обучението си във Франция и Англия, Иван Саръилиев се запознава отблизо и с немската философска традиция. Настъпва моментът, когато трябва да избере по кой от трите пътя да поеме в бъдещата си научна кариера. Фактите от биографията му, които ще бъдат представени по-долу, сочат, че той е предпочел англосаксонската философска мисъл.

Заслужено признание

Научният път на Иван Саръилиев включва над тридесет години преподавателска дейност в Софийския университет (1919–1950 г.). Той успява да спечели любовта на студентите си и уважението на колегите си.¹² Освен с отличната си философска подготовка, той прави впечатление и със седемте езика, които владее (сред тях са старогръцкият и латинският) и с голямата си всеотдайност и работоспособност. След смъртта на проф. Иван Георгов (1936 г.), завеждащ катедрата по История на философията в Софийския университет, Иван Саръилиев поема и неговите задължения. А в спомените на студентите си той е останал като акуратен във всяко отношение човек. Винаги е идвал в университета елегантен, с костюм и вратовръзка. Иванка Апостолова, една от неговите студентки, а по-късно и ректор на Нов български университет, си спомня: „Лекциите му винаги бяха изключително (подч. от И. А.) системати-

¹⁰ Саръилиев, Ив. Личен дневник. Тетрадка 3. В: Интернет: <http://www.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/CDAF/Sarailieff.2.3.4.pdf>, с. 6.

¹¹ Из писмо на Фердинанд Шилер до проф. Иван Саръилиев от 31 юли 1921г.

¹² Има конфликт единствено с проф. Димитър Михалчев. За него вж.: „Вселената – една голяма про-мисъл“ от настоящия текст.

зирани. Нямахме никакви отклонения, всичко беше много добре премислено... Той завършваше всяка своя лекция в точно определения час, след това се появяваше, започваше друга лекция...“¹³ Проф. Саръилиев не е разказвал, а е чел лекциите си. Причината за това е в голямото внимание към словото, което е възпитал в себе си още като студент. Според него, ако речта или лекцията не бъдат прочетени, има опасност предварително замислената структура да се наруши и изказът да пострада. Така ораторът няма да постигне желаното въздействие върху слушателите си. Саръилиев не е използвал и никакви педагогически „трикове“ и външни ефекти, за да привлече студентите си. Бил е напълно честен с тях и те са оценили високо тази стратегия. При неговите лекции аудиторията винаги е била пълна.

Освен дългогодишната преподавателска дейност, в забележителната кариера на проф. Иван Саръилиев правят впечатление и две специализации – през 1924–25 г. в Англия и през 1931–33 г. със спечелената Рокфелерова стипендия – в САЩ. В този период посещава най-известните американски университети – Харвард, Колумбия, Йейл, Принстън, Корнел, университета в Калифорния, – и пише статии, в които запознава българския читател с тяхната организация на работа. Вече целенасочено събира материали за бъдещото си изследване „Прагматизъм“. При обиколката си из САЩ той се запознава и с известния философ и педагог Джон Дюи, един от представителите на прагматизма.

Тази дейност може да се определи като колумбовска за културата ни. Тя е ориентирана към едно непознато в България поле от световната мисъл – англосаксонската философска традиция. В първата половина на ХХ век по-обичайно за българските философи било да получат образованието си в немски университети и, връщайки се в родината си, да следват неотклонно тази традиция. Саръилиев е сред малкото щастливи изключения, защото трайно е свързал професионалното си развитие с англосаксонската философска мисъл.

Авторитетът на Иван Саръилиев надхвърля границите на България, макар че пише само на български език. Той е канен и взема участие във всички големи международни конгреси и конференции по философия.

Плод на активната му научна дейност са преводът на „Трактат за човешкото познание“ на Джордж Бъркли (1914), много статии и студии, както и седем книги, сред които „Съвременната наука и религията“ (1931), „Прагматизъм“ (1938), „Сократ“ (1947).

„Прагматизъм“ – прозрение за бъдещето

Книгата „Прагматизъм“ заслужава специално внимание по няколко причини. Това е първото и единствено засега представяне на тази философска доктрина в България. Подборът на изследваните автори е безуп-

¹³ Апостолова, Ив. Спомени за професора. – В: Иван Саръилиев. Усилието да узнаваш. С., 2004, с. 21.

речен. Включени са студии за класиците на прагматизма – Чарлс С. Пърс, Уилям Джеймс, Фердинанд К. С. Шилер и Джон Дюи. Богатите приложения – проследяване на историята на думата „прагматизъм“, библиография и дори индекс – я правят още по-ценна.

Всеки, който се е докосвал до есетата на Пърс, е почувствал преградата, която нестандартният стил на философа издига пред гениалната му мисъл. Иван Саръилиев очевидно се е справил с това нелеко препятствие, пред което и днес много хора се оказват безпомощни. Нещо повече, той е представил Пърс на българския читател по достъпен начин.

Това, което най-силно удивява в „Прагматизъм“ е, че Саръилиев познава и цитира първите шест тома от съчиненията на Чарлс С. Пърс, излезли в периода 1931–1935 г. (неговата книга е издадена още през 1938 г.!). Заедно с публикуваните през 1958 г. седми и осми том, това издание продължава да се използва и днес. Със студията си „Чарлс Пърс и неговият принцип“, включена в „Прагматизъм“ (която дори има по-ранна публикация в сп. „Училищен преглед“ кн. 6 от 1933 г.), българският мислител изпреварва с цели четири десетилетия началото на големия световен интерес към създателя на прагматизма. Саръилиев е един от първите в Европа, а може би и в света, доловили гениалността на американския философ. Това е един реален български принос към световната хуманистичка, признат и изтъкван в родината на Пърс. При един от престолите си в Indiana University в САЩ, българският семиотик проф. Иван Младенов е подарил книгата „Прагматизъм“ на Иван Саръилиев на философския департамент на университета, занимаващ се с новото издание на трудовете на Пърс. Екземплярът е изложен във витрината на този отдел. Публикувана е и статия на Иван Младенов за проф. Саръилиев с признание за ролята на българския философ.¹⁴

Заповядана забрава

Установяването на комунистическия режим у нас слага принудителен край на кариерата на проф. Саръилиев. Основният му „грех“ е, че не се вписва и не желае да се впише в наложените след 1944 г. философски догми. Според класификационния апарат на тоталитарната власт той попада в графата на буржоазните мислители, проводници на западни капиталистически учения като бергсонизъм и прагматизъм¹⁵, т. е. – „чужди на марксизма“. Наказанието не закъснява. През 1946 г., само два месеца след като е избран за ректор на Софийския университет, Иван Саръилиев е принуден от властта да напусне тази длъжност. През 1950 г., в периода на най-страшния комунистически терор, той отхвърля предложението да чете лекции по марксизъм-ленинизъм. Явно зад крехката фигура от снимките му, се крие мощен дух със силна воля, която и тотали-

¹⁴ Mladenov, Iv. Ivan Sarailiev – An Early Bulgarian Contributor to Pragmatism. – Peirce Project Newsletter, Indiana University Purdue University Indianapolis, Volume 3, № 2, Issue Fall 2000.

¹⁵ Вж. напр. Бънков, А. Идеалистическите възгледи на Иван Саръилиев. – В: История на философската мисъл в България. Т.3. С., 1976, с. 70–74.

тарната машина не може да пречупи. След тази дързост той е принуден да подаде оставка и като преподавател. Не го репресират физически, не го пращат в концлагер, както правят с много други интелектуалци. Респектът, който е вдъхвал дори на комунистическата върхушка, е бил прекалено силен за това. Но присъдата му е не по-малко мъчителна. Забранено му е да преподава, да публикува, а достъпът до книгите му в обществените библиотеки е ограничен. Трудовете му на практика са недостъпни за аудиторията. Дори и студентите му не могат да се срещат със своя професор. Остатък от живота си Иван Сарълиев прекарва в пълна изолация, но месеци наред всяка сутрин е намирал пред вратата си цветя, оставени от неговите студенти. Умира през 1969 г. в София.

Хипотеза

От биографичните данни се откроява една тенденция – силната връзка на Иван Сарълиев с прагматизма. Ето накратко фактите от биографията на философа, които доказват трайния му интерес към тази доктрина:

– Лекциите при Бергсон и влиянието му върху Сарълиев. Идеите на Бергсон са много близки до прагматизма. Френският мислител е бил приятел с Уилям Джеймс и двамата признават влиянието си един върху друг.

– Сарълиев е познавал много добре прагматистката доктрина още като студент в Оксфорд и е водил философски спорове по някои от основните ѝ пунктове.

– Личното познание на Сарълиев с големите фигури на прагматизма Фердинанд К. С. Шилер и Джон Дюи.

– Желанието му да популяризира това философско учение у нас, изразено чрез книгата „Прагматизъм“ и поканата към Шилер да изнесе няколко лекции в България.

– Преводът на „Трактат за човешкото познание“ на Джордж Бъркли. Бъркли е един от преките предшественици на прагматистката доктрина, заедно с Джон Лок и Дейвид Хюм.

– Ориентацията към англосаксонската философска традиция, към която прагматизмът принадлежи.

– Книгите „Прагматизъм“ и „Сократ“ (1947). Учението на Сократ има много общи черти с прагматизма, което се вижда и от изследването на Сарълиев. Прякото назоваване на връзката между метода на Сократ и прагматизма е невъзможно, защото би дало повод на комунистическата цензура да забрани издаването на книгата. Но „Сократ“ изобилства с индиректни доказателства за близостта между двете доктрини. Например определението, което Сарълиев дава на философията на Сократ – „мислене на концептите във взаимните им отношения“¹⁶ – е напълно приложимо и към прагматизма.

¹⁶ Сарълиев, Ив. Сократ. С., 1947, с. 242.

Тези факти дават основание за формулиране на хипотезата, че във философията на Иван Саръилиев има прагматистки идеи. Ако предположението се потвърди, това ще е доказателство, че Иван Саръилиев полага основите на семиотичното мислене у нас, откъдето следва, че началото на българската семиотика е поставено още през 20-те години на XX век, десетилетия преди големите семиотични школи в Европа, преди Йелмслев, Якобсон, Барт, Лотман...

Основанието за подобен преход от прагматизъм към семиотика се крие в отношението между двете учения. Създателят им е един и същ – Чарлс Пърс (става въпрос за американския клон на семиотиката, който е почти непознат в България, за сметка на семиотиката, тръгваща от Сосюр). Те не са идентични, но между тях има много тясна връзка. „Писейки върху семиотиката ... Пърс не престава да мисли за прагматизма. ...по-точно е да се каже, че се опитва да опише метода на прагматизма в термините на семиотичната доктрина.“¹⁷

Съпоставката между основните идеи на Иван Саръилиев и доктрината на прагматизма ще покаже дали формулираната хипотеза е истинна.

Особености на познанието

Още в първата си книга – „Родовите идеи“, Саръилиев пише: „... ние познаваме, за да действаме; познанието е в служба на действието.“¹⁸ Освен че е свързано с действието, познанието според автора служи за задоволяване на определени нужди. С други думи, познанието е полезно за нас. Думата „полза“ тук се отнася не само и не толкова за физическите, колкото за интелектуалните и духовните нужди. Тези две идеи присъстват във всички разновидности на прагматизма и са свързани с неговия акцент върху резултата, върху очаквания бъдещ ефект от познанието. Срещаме ги неведнъж и във философията на българския мислител.

Текстът на Иван Саръилиев, който е почти изцяло посветен на познанието, е късният му философски дневник „Meditationes“. Под формата на отделни записки той обобщава възгледите си за човешкото познание. Допълнителна тежест на изводите в този текст придава фактът, че той е писан в периода 1952–55 г. Академичната кариера на Саръилиев вече е окончателно прекъсната и фрагментите в „Meditationes“ са неговата равностойна от дългогодишните научни занимания.

Идеята за полезността на познанието присъства и тук. Но основният патос на дневника е друг. Разсъжденията водят автора до заключението, че достигането на едно крайно, адекватно и сигурно познание за действителността е невъзможно нито чрез сетивата, нито чрез научни опити и наблюдения. Знанието, до което достигаме, е винаги непълно, погрешимо и подлежащо на корекция. И ако все пак го приемаме и използваме,

¹⁷ Младенов, Ив. Прагматизмът на Ч. Пърс и философията след края на големите системи. – В: Иван Саръилиев. Усилието да узнаваш. С., 2004, с. 86.

¹⁸ Саръилиев, Ив. Родовите идеи. Психологически и метафизически етюд. С., 1919, с. 75.

то е, защото ни върши работа въпреки своята неадекватност: „Можем ли да мислим, че днешното схващане [за действителността] е истинно. Напълно допустимо е след време да бъде предложена друга теория и тогава да почнем да гледаме на днешната като на погрешна. [...] Така се движи напред научното знание, вечно стремящо се да познае действителността, вечно заменящо едни обяснения с други, плъзгайки се по една реалност, която в своята скрита същност си остава непозната.“¹⁹ Цитираният извод е в съгласие с доктрината на фалибилизма, която е в основата на прагматизма. Според нея всички наши твърдения за реалността са погрешими и абсолютна сигурност на познанието никога не може да бъде достигната. Този факт е известен още от древността, но прагматизмът е единственото учение, което го поставя в центъра си и гради всичките си идеи върху него.

Проблемът за истината

Приложено към самите прагматистки идеи, горното твърдение води до парадоксалния на пръв поглед извод, че „ако те бъдат подложени на успешна критика, това ще бъде едно добро доказателство за тяхната пъргавина и пригодност“²⁰. Иван Саръилиев прави точно това с прагматизма като теория за истината.

Проблемът за истината не е от еднаква важност за различните прагматисти. Прагматизмът, така, както е замислен и прилаган от Пърс, е метод за установяване на значението на идеите. Истината е само една от идеите, чийто смисъл може да се разкрие чрез този метод.

Последователят на Пърс, У. Джеймс, превръща прагматисткия метод в теория за установяване на истината. Според Джеймс условието за истинност на една идея е нейната полезност. Така полезността застава в центъра на неговия прагматизъм и единствено с нея се измерва истината. Пърс не приема развитието, което получават идеите му. Той смята, че универсализирането на метода му до теория е неоправдано. Дори се отказва от името „прагматизъм“, за да се разграничи от учението на своя последовател.

Акцентът в „Прагматизъм“ на Иван Саръилиев е върху теорията на Джеймс. Той я разглежда критично в заключението и с много примери доказва, че тя е несъстоятелна. Истинното, твърди той, е полезно в много от случаите, но не във всички. Според него има няколко вида истина и към всеки от тях трябва да се прилага различна теория. Прагматизмът е само една от тях, но не и единствената. Показвайки непригодността на прагматистката доктрина да бъде общовалидна теория за истината, Саръилиев косвено подкрепя мнението на Пърс. Той дори възнамерява да напише изследване, изцяло посветено на истината, но за съжаление планът му остава неосъществен.

¹⁹ Саръилиев, Ив. *Meditationes*. С., 2005, с. 66–67.

²⁰ Младенов, Ив. *Сгрешеният код*. С., 2000, с. 175.

Вселената – една голяма про-мисъл

Саръ依依ев се интересува и от проблема за отношението между наука и религия. Той разсъждава по този въпрос още като студент, но го разработва напълно в „Съвременната наука и религията“ (1931). Първото представяне на този текст е като публична лекция в Софийския университет през 1931 г. Веднага след това, поради големия обществен интерес, тя е издадена в отделно книжно тяло. В рамките на половин година претърпява две издания.

През XIX век, пише Саръ依依ев, науката достига до изводи, които напълно отричат религиозните вярвания. Точно в мига, когато изглежда, че религията ще рухне под ударите на научните доказателства, идват съвременните открития, които не противоречат, а подкрепят основните религиозни вярвания. Постиженията в съвременната физика и квантовата теория доказват, че действителността не винаги е материя и отричат детерминизма и закона за каузалността. Изводът от тези открития Саръ依依ев обобщава с цитат от английския физик Джеймс Джийнс: „Вселената започна да изглежда като една голяма мисъл.“²¹ Про-мисъл, в която ние живеем. Саръ依依ев допълва: това е мисълта на „един Творец, който е дух и който се намира спрямо сътворения от него свят в отношение, подобно на отношението между художника и неговото творение“²². Идеите на Саръ依依ев за антидетерминизма, за вселената като мисъл, дело на един Творец, са в пълно съгласие с прагматисткия възглед. Дори и езиковото им представяне е много близко до това на Пърс. Но те са в разрез с немската философска традиция, пуснала дълбоки корени в България. Реакцията е мигновена и идва от най-високото възможно място – от последователя на Йоханес Ремке, проф. Димитър Михалчев. В списанието си „Философски преглед“ (1931, кн. 4) той публикува критична статия по повод „Съвременната наука и религията“. Но критиката му е неубедителна. Това, което Михалчев нарича „наука“ и „религия“, не съвпада с това, което Саръ依依ев прецизно е дефинирал в началото на своя текст. Същинската причина за неубедителността на ремкеанеца обаче е друга. Тя е същата, която не позволява на прагматизма да пусне корени в Германия – „склонността на немския философски ум към монизъм и абсолютизъм“²³ и оттам тромавата и неповратлива мисъл, обратна на пъргавината на прагматизма.

Когато излиза статията на Михалчев, Саръ依依ев е в САЩ. От Ню Йорк той пише обширен отговор²⁴, в който разяснява и доразвива тезите си. Но и без тази книга е очевидно, че Саръ依依ев е по-убедителен в спора.

²¹ Саръ依依ев, Ив. Съвременната наука и религията. С., 1931, с. 19.

²² Пак там, с. 20.

²³ Саръ依依ев, Ив. Прагматизъм. Принос към историята на съвременната философия. С., 1938, с. 9.

²⁴ Саръ依依ев, Ив. Съвременната наука и религията. Отговор на една критика. С. 1932.

Тълкуване чрез хипотези

Част от изследването на Иван Саръилиев „За волята. Психологически и метафизически етюд“²⁵ е посветена на тълкуването. Авторът определя способността ни да тълкуваме (или разбираме – при Саръилиев тези термини са синоними) като една от проявите на човешката воля. Анализирайки тълкуването във всичките му разновидности – при четене, разговор и дори при решаване на математически задачи, той стига до извода, че в основата на този процес е създаването на хипотези от възприемащия субект и тяхната непрестанна проверка. Първите думи, които чуваме или четем, събуждат определени спомени в съзнанието ни. Някои от спомените, които са най-близо до това, което чуваме, се свързват помежду си и образуват хипотеза. С всяка следваща дума тя се потвърждава, оборва или най-често се видоизменя. Това продължава през цялото време на тълкуването. Затова хипотезата трябва да е достатъчно пластична, поддаваща се на изменение.

Според Саръилиев „чутите звуци са само малка част от произнесените, които пък са малка част от тези, които би трябвало да бъдат произнесени“²⁶. Въпреки това тълкуващият човек има чувството, че чува всичко. (Същото е и при четенето.) Причината е, че това, което не чуваме, т.е. получените празнини в потока на речта, ние запълваме с хипотезите си. В това се състои ролята на реципиента в процеса. Той е съавтор и активността му е също толкова важна, колкото и на самия автор. Фразата, която сме разбрали в края на интерпретацията, е творение колкото на автора, толкова и на тълкуващия човек.

Основните характеристики на представения от Саръилиев процес на интерпретация възхождат към доктрината на прагматизма. На първо място, философът предлага един подчертано активистки модел на тълкуването. За да бъде то успешно, възприемащият субект трябва да отива „на среща на идеите отвън впечатления“²⁷, а не да чака пасивно да достигнат до него и да извикат съответната идея в съзнанието му. Активността на тълкуващия човек води до успешна интерпретация, която му дава ново познание, докато резултатът от пасивната позиция спрямо текста е неразбиращо възприемане. Активността е един от акцентите и в прагматизма. В есето си „How to Make Our Ideas Clear“, което поставя началото на тази доктрина, Пърс твърди, че човешкото мислене се поражда от съмнението и предизвиква действие. И обобщава: „Цялата функция на мисълта е да създава навици за действие.“²⁸ Активистката позиция се вижда и от наименованието на прагматизма. То идва от гръцката дума *pragma*, която означава *действие*.

²⁵ Първото издание на това изследване е през 1920 г. На корицата му е отбелязано „Том първи“. Четири години по-късно излиза окончателният вариант на книгата. Той включва цялото първо издание плюс две нови глави и е с почти двойно по-голям обем. Идеята за тълкуването, която ще бъде представена тук, присъства и в двете издания.

²⁶ Саръилиев, Ив. За волята. Психологически и метафизически етюд. С., 1924, с. 114.

²⁷ Пак там, с. 111.

²⁸ Peirce, Ch. S. The Essential Peirce. Vol. 1, Bloomington, 1992, p. 131.

Процесът на тълкуване според Саръилиев е невъзможен без създаването на хипотези, които се „вмъкват“ в получените празнини в потока на речта. Хипотезата²⁹ заема централно място и в доктрината на прагматизма. Пърс подчертава, че тя е началният етап на всяко научно изследване и на откриването на нови идеи изобщо. Дори човешкото мислене е в основата си абдуктивен процес. Динамиката на мисълта се определя от хипотезите, които създаваме и проектираме напред. Това дава основание на Пърс да издигне абдукцията в ранг на метод, поставяйки я редом с индукцията и дедукцията.

Приликата става още по-дълбока, когато прибавим факта, че хипотезата в модела на Саръилиев е комбинация от спомени. Това означава, че миналото взема значително участие при получаването на ново знание. Миналият опит обаче не се включва в новото познание такъв, какъвто е бил. Хипотезата, която той изгражда, непрестанно се видоизменя в процеса на интерпретация. Същото е и при прагматистите. У. Джеймс пише, че „знанието ... никога не се обновява изведнъж и изцяло“³⁰. Нещо повече, без активното включване и приспособяване на миналия опит нарастването на познанието е невъзможно.

Следователно трите елемента, които изграждат модела на Саръилиев за тълкуването (активността, хипотезата и миналият опит), имат своя еквивалент и в доктрината на прагматизма.

Идеята за тълкуването успешно може да се свърже и с литературознанието, философията, психологията. Плодотворна е например съпоставката с рецептивната естетика на Ханс Р. Яус или с идеите на Анри Бергсон. Саръилиев сам подсказва последното, признавайки още в предговора на „За волята“, че тя е писана под влиянието на Бергсон. Въпреки че обхваща само няколко страници от изследването, моделът на тълкуването е пресечна точка на някои от значимите теории в съвременната хуманитаристика.

Отложено заключение

Въпреки солидните доказателства в подкрепа на формулираната хипотеза, категоричното ѝ обявяване за истинна на този етап от изследването крие известен риск. Не всички факти около живота на Иван Саръилиев са ясни. Предстои да видят бял свят непубликуваните му дневници. Напълно възможно е в тях да се съдържат факти, които противоречат на хипотезата. А и според доктрината на фалибилизма достигането на крайно и адекватно познание за каквото и да било е невъзможно. Липсата на окончателен отговор е добра вест за философията на Иван Саръилиев, защото оставя интерпретативната верига отворена за нови оценки, тълкувания, гледни точки. Крайното познание означава началото на ново дълбоко мълчание.

²⁹ В някои от есетата си Пърс я нарича абдукция, ретродукция или метод на отгатването.

³⁰ James, W. Pragmatism. In: Writings 1902-1910. The Varieties of Religious Experience, Pragmatism, A Pluralistic Universe, The Meaning of Truth, Some Problems of Philosophy, Essays. New York, 1987, p. 559.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Апостолова, Иванка.** Спомени за професора. – В: *Иван Саръилиев. Усилието да узнаваш.* С.: НБУ, 2004, с. 21–23.
- Бънков, Ангел.** Идеалистическите възгледи на Иван Саръилиев. – В: *История на философската мисъл в България. Т. 3.* С.: БАН, 1976, с. 70–74.
- Младенов, Иван.** Прагматизмът на Ч. Пърс и философията след края на големите системи. – В: *Иван Саръилиев. Усилието да узнаваш.* С.: НБУ, 2004, с. 68–88.
- Младенов, Иван.** *Сгрешеният код.* С.: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2000, с. 180.
- Саръилиев, Иван.** *За волята. Психологически и метафизически етюд.* В: Годишник на Софийския университет, 1924, т. XX, № 2, с. 227.
- Саръилиев, Иван.** *Личен дневник. Тетрадка 1. (01.10.1905 г.–14.10.1907 г.)* В: Интернет: <http://www.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/CDAF/Prevod.sakraten.No1.pdf>, 84 с.
- Саръилиев, Иван.** *Личен дневник. Тетрадка 2. (07.12.1907 г.–18.04.1909 г.)* В: Интернет: <http://www.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/CDAF/Sarailieff.2.3.4.pdf>, 23 с.
- Саръилиев, Иван.** *Личен дневник. Тетрадка 3. (08.08.1909 г.–28.11.1909 г.)* В: Интернет: <http://www.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/CDAF/Sarailieff.2.3.4.pdf>, 33 с.
- Саръилиев, Иван.** *Личен дневник. Тетрадка 4. (10.12.1909 г.–10.02.1910 г.)* В: Интернет: <http://www.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/CDAF/Sarailieff.2.3.4.pdf>, 16 с.
- Саръилиев, Иван.** *Meditationes.* С.: НБУ, 2005, с. 128.
- Саръилиев, Иван.** *Родовите идеи. Психологически и метафизически етюд.* С.: Придворна печатница, 1919, с. 190.
- Саръилиев, Иван.** *Сократ.* С.: Университетска печатница (Университетска библиотека № 352), 1947, с. 276.
- Саръилиев, Иван.** *Съвременната наука и религията.* С.: Художник, 1931, с. 27.
- Саръилиев, Иван.** *Съвременната наука и религията. Отговор на една критика.* С.: Художник, 1932, с. 50.
- James, William.** Pragmatism. In: *Writings 1902–1910. The Varieties of Religious Experience, Pragmatism, A Pluralistic Universe, The Meaning of Truth, Some Problems of Philosophy, Essays.* New York: The Library of America, 1987, p. 1381.
- Mladenov, Ivan.** Ivan Sarailiev – An Early Bulgarian Contributor to Pragmatism. *Peirce Project Newsletter, Indiana University Purdue University Indianapolis, Volume 3, №2, Issue Fall 2000.*
- Peirce, Charles S.** *The Essential Peirce. Vol. I.* Ed. by Nathan Houser and Christian Kloesel. Bloomington: Indiana Univ. Press, 1992, p. 399.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Писмо на Анри Бергсон до Иван Сарълиев от 24 май 1937 г.

Лична карта на Иван Сарълиев, издадена от Сорбоната